

СПРАВА ПРО «КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ» АКТОРА МИКОЛИ НАДЕМСЬКОГО (за матеріалами Державного архіву Одеської області)

Статтю присвячено обставинам останніх днів життя українського актора театру і кіно Миколи Надемського, страченого за рішенням «трійки» НКВС 1937 р. Основу публікації становлять документи обвинувальної справи митця.

Ключові слова: НКВС, постанова, актор, Одеська кінофабрика, допит, контрреволюційна українська націоналістична організація, фільм, роль.

Статья посвящена обстоятельствам последних дней жизни украинского актера театра и кино Николая Надемского, казненного по решению «тройки» НКВД в 1937. Основу публикации составляют документы обвинительного дела артиста.

Ключевые слова: НКВД, постановление, актер, Одесская кинофабрика, допрос, контрреволюционная украинская националистическая организация, фильм, роль.

The article is dedicated to the circumstances of the last days of life of the Ukrainian theatre and cinema actor Mykola Nademskiy who was shot in the 1937 by the NKVD top three's decision. The publication is based on the documents of the Indictment case.

Keywords: the NKVD, decree, actor, Odessa Film Studio, questioning, counterrevolutionary Ukrainian nationalist organization, movie, role.

Микола Захарович Надемський (Надемський-Антонов) належить до феноменальної когорти артистів ВУФКУ, чия творчість визначила шляхи розвитку вітчизняної кіноакторської школи. Біографії цих митців впливали на їхню виконавську майстерність чи не більшою мірою, ніж сценічний досвід і фахова освіта, яку вони здобували у дуже різний спосіб. Буремний початок ХХ століття надавав їм колосальний життєвий матеріал, з якого потім формувалися потужні екранні образи.

Надемський починав із навчання у Київському художньому училищі. Вочевидь він був активним і мобільним за натурою, оскільки далі з Києва вирушив спочатку до Москви, а потім — до Санкт-Петербурга, де опановував акторське мистецтво. Від 1929 року, коли на шпальтах журналу «Кіно» було надруковано нарис про життя і творчість Миколи Надемського¹, ніколи не оприлюднювалося інших біографічних відомостей про нього. А що автор того начерку припустився кількох похибок у хронології, написанні імен тощо, ці помилки мандрують донині різними довідкови-

ми матеріалами. Наприклад, всі публікації про актора містять згадку про його навчання у Студії ім. М. Савіної у Москві й про гастролі з трупю Шукліна в Гельсінгфорсі (нині — Гельсінкі) й Стокгольмі. Проте Марія Гаврилівна Савіна² ніколи не мала студії у Москві. Її професійна кар'єра пов'язана з Александринським театром у Санкт-Петербурзі, де й починав свій акторський шлях М. Надемський. Микола Шухмін³ (а не Шуклін) був антрепренером театру й організовував його гастролі у країнах Скандинавії.

Надемський мав класичну театральну фахову підготовку — на відміну від учнів експериментатора Л. Курбаса, більшість з яких прийшла в кіно майже одночасно з Миколою Захаровичем. Вихованець Савіної вочевидь не сприймав стилістики й новаторських постановок «Березоля». Актор і режисер О. Швачко зазначає у спогадах: «У листопаді 1922 року ми, майже всі актори цього пересувного театру “Каменірі”, вступили у театральну майстерню “Березіль”, а М. Надемський і далі працював у якомусь невеличкому театраль-

ному колективі»⁴. Не приєднався він до «Березоля» й наступного сезону.

Від середини 1920-х М. Надемський був актором ВУФКУ, але знімався й на інших кіностудіях. У період від 1926-го до 1937 рр. він зіграв понад 50 ролей у кіно. Знімався у фільмах О. Довженка, І. Кавалерідзе, М. Шпиковського, Г. Стабового, П. Чардиніна та ін. Всесвітнє визнання принесли йому ролі в картинах «Звенигора» (1927), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930), «Коліївщина» (1933). У виданому 1928 року першому фотоальбомі української кінематографії⁵, метою якого було представити на міжнародному просторі кращі сили вітчизняного екрана, Надемського включено до десятки найвизначніших акторів країни. Звинувачення митця в українському націоналізмі й контрреволюційній діяльності й застосована до нього вища міра покарання увірвала його життя в пору значних творчих досягнень. Третина екранних робіт майстра не збереглася, серед них — і трагікомедія «Бенефіс клоуна Жоржа», про яку захоплено відгукувався А. Барбюс.

Навіть після 78 років по загибелі видатного українського актора театру і кіно Миколи Надемського його біографія рясніє білими плямами. У різних джерелах дати народження і смерті митця досі різняться між собою. Українська Вікіпедія повідомляє, що актор народився 15 вересня (27 вересня) 1892 у Києві, а помер 23 грудня 1937 у тюрмі НКВС СРСР⁶. Російський популярний пошуковий портал кіно-театр.ру подає варіант 21 грудня 1892, Київ — 27 вересня 1937⁷. Портал кино-поиск.ру стверджує, що Надемський народився 21 грудня 1892 у Києві, у Російській імперії (Україна), а помер 27 грудня 1938 р.⁸. «Энциклопедия отечественного кино» санкт-петербургського журналу «Сеанс» називає дати 21 грудня 1892, Київ — 27 вересня 1937 р.⁹. Ці останні дати відтворено й на міжнародній кінематографічній базі даних IMDb. Легко спостерегти, що за наявності розбіжностей в датуванні всі джерела одноставно називають місцем народження Київ, виявляючи загальну необізнаність із точним місцем загибелі актора. Досі не було оприлюднено інформацію про причини застосованих до актора репресій.

Авторці публікації знадобилося кілька років, щоб з'ясувати, де саме зберігаються документально зафіксовані відомості про фінальний епізод життя виконавця ролі Діда у легендарній «Звенигорі» Олександра Довженка. Йдеться про розстрільну справу безпідставно репресованого 1937 року М. Надемського, яка входить до

фондів Державного архіву Одеської області¹⁰. Опрацювати цю маловідому досі колекцію постанов, довідок, протоколів допитів тощо стало можливим лише завдяки допомозі, наданій авторитетним істориком кіно Романом Росляком. Першочерговим завданням публікації постала верифікація деталей біографії М. Надемського, з'ясування обставин і конкретних причин його арешту й страти.

Досвід роботи зі справами репресованих митців давав підстави сподіватися, що у справі Надемського віднайдуться подробиці, яких бракує його життєписові, зокрема — про походження і дореволюційний період біографії. Та розстрільна справа актора, попри чималий обсяг (59 аркушів), виявилась низько інформативною. У ній, наприклад, відсутні згадки про батьків, які знаходимо навіть в анкетах свідків, допитуваних під час попереднього слідства. Із членів сім'ї названо єдину особу — дочку Миколи Надемського Зою. На момент арешту батька їй було 20 років, проживала в Києві. Запитуваний в анкеті арештанта рядок про її адресу й рід занять лишився порожнім. Ця ж таки анкета — перший офіційний папір, де без жодних пояснень подано подвійне прізвище актора: Надемський-Антонов. Імовірно він приховував своє справжнє походження. Про долю Зої немає жодних свідчень. У довідці про М. Надемського згадується його родич Борис Надемський, який нібито кілька разів нелегально перетинав кордон, але подальші відомості про нього відсутні. Беручи до уваги, що запит про точну дату смерті Надемського, поданий одразу після його реабілітації 1962 року, підписано не членом родини, а відповідальним секретарем «Української радянської енциклопедії» В. М. Терлецьким¹¹, ніхто з близьких актора не дожив до закриття його справи «за відсутністю складу злочину». У відповіді, наданій Терлецькому після двомісячного внутрішнього розслідування, виконаного на вимогу прокурора Одеської області, зазначено, що ««трійка»» НКВС винесла вирок 23 грудня, а страчено Надемського було 27 грудня 1937 року. Таку дату підтверджує й інший документ зі справи — Витяг з акту про вирок ««трійки»» НКВС по Одеській області та його виконання.

Довідка, складена лейтенантом держбезпеки В. П. Калюжним на М. З. Надемського, називає причиною відкриття справи проти актора орієнтування Київського обласного управління НКВС, за яким Надемський проходив по підозрілих зв'язках у великій шпигунській організації. Проте справа не містить такого документа. В усіх подальших

матеріалах ідеться про контрреволюційну націоналістичну діяльність митця, а «велика шпигунська організація» більше не згадується жодного разу. Лишається незрозумілим, яка ж реальна підстава спричинила арешт Миколи Надемського. Серед його колег по Одеській кінофабриці, знищених під час репресій кінця 1930-х, переважна більшість мала непевні сторінки біографії, які за бажання можна було вважати приводом для переслідування. Фавст Лопатинський¹² служив офіцером Армії УНР (більш відомої, як петлюрівської), Степан Шагайда¹³ входив до складу особистої охорони гетьмана Скоропадського, а Юрій Тютюнник був генерал-хорунжим Армії УНР. Надемський натомість мав заслуги перед радянською владою: брав участь у повстанні Кексгольмського полку в Петрограді (1917) й у заколоті більшовиків на заводі «Арсенал» у Києві (1918). Та НКВС не обходили такі речі, коли розпочався Великий терор, апогей якого на Одещині припав на серпень 1937-го — середину листопада 1938 року. Типовими звинуваченнями цієї доби стали «приналежність до контрреволюційних організацій» і «антирадянська пропаганда».

У розвідці «"Великий терор" на Одещині (1937–1938)» зазначено, що однією з наймасштабніших стала справа «контрреволюційної української націоналістичної організації» (слідча справа № 46243): «Її розпочато весною 1937, а найбільше арештів припало на друге півріччя. Заарештовано начальника облуправління у справах мистецтва М. Ф. Шостацького і його заступника Д. І. Солтуса, директора Українського театру Ф. Р. Гопака. Протягом кінця 1937 та 1938 року за справою було заарештовано ще кілька десятків осіб, переважно викладачів, працівників культурних та освітніх установ, у минулому пов'язаних з українським національним рухом. Головний інженер першого Одеського пивоварного заводу П. Х. Сушон, заарештований у квітні 1938 року, в 1956 році свідчив про хід слідства у справі: «Три доби мені не давали ні їжі, ні води. Я втрачав свідомість і падав, але мене починали бити, плювати в обличчя. Слідчий Майський бив мене каблуками в спину і живіт»¹⁴. Не викликає сумніву, що в подібний спосіб Майський, який входив і до слідчої групи у справі Надемського, примушував митця зізнаватися у «контрреволюційній діяльності». Така практика мала загальний характер. З трьох слідчих, на чий совісті лежить розстріл видатного актора, одного було доволі швидко покарано.

За три роки після арешту й розстрілу М. Надемського, 23 грудня 1940 р., Військовий

трибунал військ НКВС Київського округу на виїзній сесії в Одесі в будівлі обласного НКВС на закритому судовому засіданні розглянув справу за обвинуваченням колишнього начальника IV відділу УНКВС Одеської області старшого лейтенанта держбезпеки Калюжного Володимира Пилиповича. Робітника і сина робітників Калюжного було звинувачено в грубому порушенні соціалістичної законності, створенні з кар'єристських міркувань справ про фіктивні контрреволюційні організації, проведенні масових безпідставних арештів громадян і застосуванні фізичних та інших злочинних засобів впливу на заарештованих з метою отримання зізнань у контрреволюційній діяльності. Хоча його було засуджено до розстрілу із позбавленням звання старшого лейтенанта, влада виявилася значно лояльнішою до колишнього ката, ніж він до своїх жертв: за півтора місяця після вироку розстріл було замінено на 10 років у виправно-трудовах таборих¹⁵.

М. Надемського реабілітовано посмертно за чверть століття після страти. У лютому 1962 р. Одеським УКДБ було подано запити на перевірку за оперативним обліком на самого М. Надемського, а також на всіх, хто згадувався чи був допитаний в процесі так званого слідства у справі «контрреволюційної» діяльності актора: В. Красенка¹⁶, С. Шкурата¹⁷, І. Твердохліба¹⁸, С. Шагайду, Г. Гальперина¹⁹. Додаткове розслідування показало, що арешт і смертний вирок були цілковито безпідставними.

У квітні 1962 р. виконуючим обов'язки прокурора Одеської області, державним радником юстиції 3-го класу Є. Луцаєнком було подано до Президії Одеського обласного суду Протест (у порядку нагляду) у справі звинувачення М. З. Надемського-Антонова. Протест містив прохання: «Постанову «трійки» при УНКВС по Одеській області від 23 грудня 1937 року стосовно Надемського-Антонова Миколи Захаровича скасувати й справу про нього припинити за відсутністю складу злочину»²⁰.

12 травня 1962 р. Президія Одеського обласного суду задовольнила протест прокурора. Враховуючи всі наведені про попереднє й додаткове розслідування дані, керуючись Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1956 р. вирок ««трійки»» при НКВС було скасовано, а справу проти М. Надемського припинено.

У пропонованій публікації наведено найважливіші документи слідчої справи М. Надемського.

Довідка про Надемського Миколу Захаровича

14 грудня 1937 р., м. Одеса
СОВ. СЕКРЕТНО

СПРАВКА

на НАДЕМСКОГО Николая Захарьевича

НАДЕМСКИЙ Николай Захарьевич распространяет контрреволюционные слухи о перерождении руководства нашей страны.

НАДЕМСКИЙ участвовал в слушании по радио контрреволюционных клеветнических передач из-за кордона. Восхищался этими передачами как единственным источником возможности знакомства о действительном положении нашей страны²¹.

НАДЕМСКИЙ проявляет украинские контрреволюционные настроения.

НАДЕМСКИЙ поддерживает связь с лицами, проживающими в г. Киеве и разрабатываемыми по подозрению в к[онтр]р[еволюционной] шпионской деятельности.

Родственник НАДЕМСКОГО — НАДЕМСКИЙ Борис — дважды нелегально уходил за кордон и возвращался в СССР. По имеющимся данным, НАДЕМСКИЙ Николай в курсе деятельности родственника НАДЕМСКОГО Бориса.

На основании изложенного НАДЕМСКИЙ Николай Захарьевич 1884 года рождения, по национальности украинец, гр-н СССР, беспартийный, актер кино [Одесской] фабрики, проживающий в доме № 10 по ул. Лассаля, подлежит аресту и привлечению к ответственности по ст. 54-11 УК УССР. СПРАВКУ составил пом[ощник] оперуполномоченного IV Отделения IV Отдела УГБ Управления НКВД по Одесской области тов. Савчук.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] IV ОТДЕЛА УГБ УПРАВЛЕНИЯ НКВД по Одесской области лейтенант госбезопасности (*нідпис*) /КАЛЮЖНЫЙ/

14 декабря 1937 года

У лівому верхньому куті написано синім олівцем: «Утв[ерждаю]. 15/XII (*нідпис*) [Спектор].

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 1. Машинопис. Оригінал

Постанова про обрання запобіжного заходу

14 грудня 1937 р., м. Одеса

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(об избрании меры пресечения)

Гор[од] Одесса, декабря 14-го дня 1937 года. Я, п[омощник]/опер²² уполномоченный IV Отдела НКВД УССР Савчук, рассмотрев материалы по обвинению гр[ажданина] НАДЕМСКОГО Николая Захарьевича, 1884 года рождения, по национальности украинца, гр[ажданств]ва СССР, беспартийного, актер кинофабрики, прожив. по ул. Лассаля, 10, в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-10, 54-11, **выразившихся в том, что он** является активным участником украинской к[онтр]р[еволюционной] националистической организации, **нашел, что** нахождение его на свободе может отразиться на ходе следствия.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 143, 145 и 156 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

1. Избрать мерой пресечения способов уклонения от суда и следствия по отношению к обвиняемому НАДЕМСКОМУ Николаю Захарьевичу — содержание под стражей в Одесской тюрьме.

2. Настоящее постановление представить Областному Прокурору.

П[омощник]/опер²³ Уполномоченный 3 ОТД[ела]

IV ОТДЕЛА

(*нідпис*)

/САВЧУК/

НАЧ[АЛЬНИК] 3 ОТД[ЕЛА] IV ОТДЕЛА ЛЕЙТЕНАНТ

ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(*нідпис*)

/МАЙСКИЙ/

Согласен зам[еститель]²⁴ Начальник IV ОТДЕЛА УГБ

ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ

БЕЗОПАСНОСТИ

(*нідпис*)

/КАЛЮЖНЫЙ/

Утверждаю: зам[еститель]²⁵ Начальник

ОБЛУПРАВЛЕНИЯ НКВД КАПИТАН

ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (підпис) /СПЕКТОР/
Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 7-7 зв. Машинопис на бланку. Оригінал

Постанова про арешт Надемського М. З.

16 грудня 1937 р., м. Одеса

ПОСТАНОВА

1937 року декабрія місяця 16 дня

Прокурор Одеської облпрокуратури — ВОРОБЬЕВ

Розглянувши матеріали Одеського облуправління НКВД

Про гр[омадянина] НАДЕМСКОГО Николая Захарьевича, 1884 г.р. украинец, гр. СССР, б/п, актер кинофабрики.

Й беручи до уваги:

1) Що у згаданих матеріалах є досить даних, що свідчать про вчинення преступлення виразившегося в том, что он является активным участником украинской к[онтр]р[еволюционной] националистической организации.

що передбач[ено] арт[икулами]. 54-10 54-11 К[римінального]К[одексу].

2) Що є небезпека, що запідозрений може уникнути від слідства та суда та буде перешкоджати виявленню істини, ураховуючи соц. небезпеку зробленого, а тому кер[уючись] 156 УПК УССР

ПОСТАНОВИВ:

Санкціонувати арешт и содержание под стражей в Одесской тюрме НАДЕМСКОГО Николая Захарьевича.

Прокурор (підпис) [Воробьев]

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 8-8 зв. Машинопис на бланку. Оригінал

Ордер Управління НКВС по Одеській обл.

Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР на арешт і обшук М. З. Надемського

16 грудня 1937 р., м. Одеса

ОРДЕР № 3368

Выдан 16/ХІІ 1937 г.
Действителен 3 суток

Сотруднику IV отдела Одесского областного управления НКВД УССР тов. _____ поручается произвести обыск и арешт гр[аждани]на Надемского Николая Захарьевича, проживающего Лассаля, 10.

Всем органам Советской власти и гражданам УССР надлежит оказывать законное содействие предъявителю ордера при исполнении им возложенных на него поручений.

Зам[еститель]²⁶ Нач[альник] обл[астного] УНКВД УССР по Одесской области

капитан госбезоп[асности]

(підпис) [Спектор]

Секретарь

(підпис)

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 9-9 зв. Машинопис на бланку. Оригінал

Анкета Управління НКВС УРСР по Одеській обл. заарештованого

М. З. Надемського

16 грудня 1937 р., м. Одеса

Анкета арестованного

1. **Фамилия** Надемский-Антонов

2. **Имя и отчество** Николай Захарович

3. **Дата рождения:** число «10/VI» месяц 1892 год

4. Место рождения г. Киев
 5. Место жительства Лассаля № 10, кв.22
 6. Профессия и специальность артист
 7. Место службы и должность или род занятий [Одеська] Кинофабрика — артист
 8. Паспорт (когда и каким органом выдан, номер и категория, где прописан) 1935 г. 1 район РКМ
 9. Социальное происхождение (род занятий родителей и их имущественное положение) служащие
 10. Социальное положение (род занятий и имущественное положение): служащий
 - а) до революции рабочий
 - б) после революции служащий
 11. Образование (общее, специальное) нисшее
 12. Партийность (в прошлом и настоящем) б[ес]п[артийный]
 13. Национальность и гражданство (подданство) украинец, СССР. Категория воинского учета запаса и где состоит на учете снят по возрасту
 15. Служба в белых и др[угих] к[онтр]-р[еволюционных] армиях, участие в бандах, к-р организациях и восстаниях против Соввласти (когда, в качестве кого) нет
 16. Каким репрессиям подвергался при Соввласти: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что) нет
 17. Состав семьи (близкие родственники, их имена, фамилии, адреса и род занятий) дочь Зоя — 20 л., проживает в г. Киеве.
- Подпись арестованного (підпис) [Надемский-Антонов]

1. Особые внешние приметы
 2. Кем и когда арестован УНКВД 17.XII — 1937 г.
 3. Где содержится под стражей Одесской тюрьме 3 корпус 98 камера
 4. Особые замечание
 5. Підпис сотрудника, заполнившего анкету (підпис) [Савчук]
- 17.XII — 1937 г.

Примечание: Анкета заполняется четко и разборчиво со слов арестованного и проверяется по документам.

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 10-10 зв. Машинопис на бланку. Оригінал

Протокол обыску М. З. Надемського

17 грудня 1937 р., м. Одеса
Форма № 17

У.С.С.Р.

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПРОТОКОЛ ОБЫСКА

1937 года декабря 17 дня. Я, уч[астковый] инспектор 2 отд[еления] Р[абоче]-к[рестьянской] милиции гор[ода] Одессы НКВД УССР Компаниец на основании ордера НКВД по Одесской обл. НКВД УССР за №3368 произвел обыск у гр-на Надемского Николая Захаровича, проживающего по ул. Лассаля, 10.

При производстве обыска присутствовали: гражданка Кармазина Лукерия Федоровна, проживающая по ул. Лассаля, 10

Согласно полученным указаниям задержан гр[ажданин] Надемский Николай Захарович, причем при обыске изъято для представления в следующие предметы НКВД УССР следующее:²⁷

№№	НАИМЕНОВАНИЕ ИЗЪЯТОГО	Количество	Качественное состояние
1	Паспорт на 5 лет		ОК №736839
2	Мелкокалиберную старинную винтовку		

3	Одна пятируб[левая] золотая монета Николаевская
4	Один французский крест медный

Справка

Мелкоколичественная справка составлена для передачи в [нерозб.] УНКВД. Пять рублей золотые и медный крест отправлены для сдачи в Фин [нерозб.] УНКВД. Пом[ощник] нач[альника] 2-го отд[еления] УГБ УНКВД

лейтенант гос[ударственной] безопасности (підпис)

Жалобы на неправильности, допущенные при производстве обыска, на пропажу вещей, ценностей и документов никаких не поступило.

В протокол все занесено правильно, протокол нам прочитан, в чем и подписываемся:

Обвиняемый (підпис) [Надемский]

Председатель Домоуправления (підпис) [Кармазина]

Производивший обыск (підпис) [Компаниец]

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 11-11 зв. Рукопис на типографському бланку. Оригінал

**Протокол допиту Г. Ю. Гальперина в Управлінні державної безпеки
Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР**

21 грудня 1937 р., м. Одеса

Протокол допроса

К ДЕЛУ _____.

1937 г. декабря мес. 21 дня, я, п[омощник] оперуполномоч[енного] 4 отдела УГБ Савчук допросил в качестве свидетеля

1. **Фамилия** Гальперин.

2. **Имя и отчество** Генрих Юрьевич.

3. **Дата рождения** 1901.

4. **Место рождения** в г. Одессе.

5. **Место жительства** Кирово № 93.

6. **Нац[иональность] и гражд[анство] (подданство)** еврей, СССР. 7. **Паспорт (когда и каким органом выдан, номер, категор[ия], место приписки)** 1935 г. Районом 1-го К[ило]м[етра] г. Одесса.

8. **Род занятий (место службы и должность)** Кинофабрика — монтер.

9. **Социальное положение (род занятий и имущественное положение)** из семьи служащего.

10. **Социальное положение (род занятий и имущественное положение):**

а) до революции рабочий,

б) после революции рабочий.

11. **Состав семьи** холост — отец Иуда Гершкович 67 л. пенсионер, мать Бейло — домохозяйка.

(підпис) [Гальперин]

12. **Образование (общее, специальное)** нисшее.

13. **Партийность (в прошлом и настоящем)** сочувствующий.

14. **Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что):**

а) до революции не подвергался,

б) после революции нет.

15. **Какие имеет награды (ордена, грамоты, оружие и др.) при сов[етской] власти** нет.

16. **Категория воинского учета запаса и где состоит на учете**

Ворошиловском РВК г. Одесса.

17. **Служба в Красной армии (когда, в качестве кого)** Балтфлот, рядовой с 1922 по 1926 г.

18. **Служба в белых и др[угих] к[онтр]р[еволюционных] армиях (когда, в качестве кого)** нет.

19. **Участие в бандах, к[онтр]р[еволюционных] организациях и восстаниях** нет.

20. **Сведения об общественно-политической деятельности** Член фабричного комитета, член рай[онного] совета.

(підпис)

[Гальперин]

Показания обвиняемого (свидетеля) Гальперин Генрих Юрьевич
21.12. 1937 г.

Вопрос: Что Вам известно о контрреволюционной деятельности Надемского Николая Захарьевича?

Ответ: Мне известно, что Надемский был связан из Турчинской, которая органами НКВД за контрреволюционную работу арестована. Муж Турчинской также арестован органами НКВД как польский шпион. Связь его относится к 1935 году. Больше по данному делу показать ничего не имею.

Протокол мною лично прочитан с моих слов записан верно, в чем и расписываюсь.

(*підпис*) [Гальперин]

Допросил пом[ощник] оперуполномоч[енного] 4 отдела УНКВД

(*підпис*) [Савчук]

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 2-3. Рукопис на бланку. Оригінал

Протокол допиту звинувачуваного Надемського М. З.

22 грудня 1937 р., м. Одеса

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого НАДЕМСКОГО-АНТОНОВА Николая Захарьевича,
1892 г. рожд., уроженца г. Киева, украинца, гражданства СССР,
беспартийного, артиста Одесской кинофабрики
от 22-го декабря 1937 г.

Вопрос: Материалами следствия установлено, что вы являетесь участником контрреволюционной националистической группы и на протяжении ряда лет проводили активную борьбу с Соввластью.

Вы намерены дать правдивые показания о Вашей активной контрреволюционной деятельности?

Ответ: Я ничего не намерен скрывать от следствия и дам подробные правдивые показания по существу предъявленного мне обвинения.

В контрреволюционную украинскую националистическую группу я впервые примкнул в 1931 году в г. Одессе.

Задача указанной контрреволюционной группы сводилась: к отторжению Украины от Советского Союза путем вооруженного восстания и установление на Украине буржуазного государства фашистского направления.

В состав контрреволюционной украинской группы входили кулацкие и другие контрреволюционные элементы: КРАСЕНКО Василий, работающий в Киевском колхозном театре, ШКУРАТ Степан Осипович — артист Киевской кинофабрики, ЭЛЬВАРТИ-МИЛЯЕВ Иван²⁸, бывший артист Одесской кинофабрики, проживал по ул. Щепкина № 7, в настоящее время из Одессы выбыл неизвестно куда, ТВЕРДОХЛЕБ Иван — артист украинского театра, а также работал на Одесской и Киевской кинофабриках, ШАГАЙДА Степан также работает на Киевской фабрике.

Указанные участники контрреволюционной украинской националистической группы, работающие в настоящее время на Киевской кинофабрике, ранее работали на Одесской кинофабрике.

Вопрос: Откуда Вам известна принадлежность перечисленных лиц контрреволюционной украинской националистической группе?

Ответ: С КРАСЕНКО, ШКУРАТ, ЭЛЬВОРТИ-МИЛЯЕВЫМ, ТВЕРДОХЛЕБОМ, как с участниками контрреволюционной националистической группы, я был лично связан.

Вопрос: Кем Вы были вовлечены в контрреволюционную националистическую группу?

Ответ: В контрреволюционную украинскую националистическую группу я завербован одним из активных участников этой группы КРАСЕНКО Василием, работающим режиссером Киевского колхозного театра.

Вопрос: Кого Вы лично завербовали в указанную контрреволюционную украинскую националистическую группу?

Ответ: В контрреволюционную украинскую националистическую группу я завербовал ЭЛЬВОРТИ-МИЛЯЕВА. Допрос прерывается.

(*підпис*) [НАДЕМСКИЙ].

ДОПРОСИЛ: ПОМ[ОЩНИК]

ОПЕРУПОЛНОМОЧ[ЕННОГО] IV ОТДЕЛА УГБ (*підпис*) [САВЧУК]

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 15-18. Рукопис. Оригінал

Протокол допиту І. Й. Твердохліба в Управлінні державної безпеки
Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР

23 грудня 1937 р., м. Одеса

Протокол допроса
К ДЕЛУ _____.

1937 г. декабра мес[яца] 23-го дня. Я, п[омощник] оперуполномоч[енного] 4 отдела НКВД Савчук допросил в качестве свидетеля

1. **Фамилия** Твердохлеб
2. **Имя и отчество** Иван Иосифович
3. **Дата рождения** 1899
4. **Место рождения** с. Должик Харьковский р-н
5. **Местожительство** Пастера № 15.

6. **Нац[иональность] и гражд[анство] (подданство)** украинец, СССР. **Паспорт (когда и каким органом выдан, номер, категор[ия] и место приписки)** 1936 г. 4 отд[еление] Р[абоче]-к[рестьянской] м[илиции] г.Киев № 078653

7. **Род занятий (место службы и должность)** актер Театра Революции.
8. **Социальное положение (род занятий и имущественное положение)** из крестьян-бедняков
9. **Социальное положение (род занятий и имущественное положение):**
 - а) до революции рабочий
 - б) после революции служащий
11. **Состав семьи** холост — брат

(підпис) [Твердохлеб]

12. **Образование (общее, специальное)** нисшее
13. **Партийность (в прошлом и настоящем)** б/п

14. **Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что):**

- а) до революции нет
- б) после революции нет

15. **Какие имеет награды (ордена, грамоты, оружие и др.) при сов[етской] власти** нет

16. **Категория воинского учета запаса и где состоит на учете** в Одесском РВК

17. **Служба в Красной армии (когда, в качестве кого)** 1920-1921 г. 45 дивизия культработник

18. **Служба в белых и др. к-р армиях (когда, в качестве кого)** нет

19. **Участие в бандах, к-р организациях и восстаниях** в банде Гельмана рядовым в 1919 году по 1920 год.

20. **Сведения об общественно-политической деятельности** член МК

(підпис) [Твердохлеб]

Показания обвиняемого (свидетеля) Твердохлеба
23/ХІІ 1937г.

Будучи предупрежден о содержании 89 ст. УК УССР показал:

Вопрос: Что Вам известно о контрреволюционной деятельности Надемского Николая Захарьевича?

Ответ: В 1932 — 1933 годах я вместе с Надемским в с. Яреськи Полтавской области в киноэкспедиции для заснятия кинокартины «Взорванные дни». Это был период коллективизации.

Надемский высказывал недовольство политикой партии и Советской властью в отношении проведения коллективизации. Надемский вел себя скрыто, был замкнутый.

Вопрос: Что Вам еще известно о контрреволюционной деятельности Надемского?

Ответ: О его контрреволюционной деятельности мне ничего не известно.

Протокол мною лично прочитан с моих слов записан верно, в чем и расписываюсь.

(підпис) [Твердохлеб]

Допросил пом[ощник] оперуполномоч[енного] 4 отдела УНКВД

(підпис) [Савчук]

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 4-5. Рукопис на бланку.

Оригінал

Постанова про притягнення М. З. Надемського в якості звинувачуваного
23 грудня 1937 р., м. Одеса

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

(О ПРИВЛЕЧЕНИИ В КАЧЕСТВЕ ОБВИНЯЕМОГО)

Гор[од] Одесса 23/ХІІ 1937 года. Я, уполномоченный п[омощник]/оперупол[номоченного] 4 отд[еления] НКВД УССР Савчук, рассмотрев следственный материал по обвинению гр[ажданин] Надемского-Антонова Николая Захаровича в преступлениях, предусмотренных ст[атьей] ст[атьей] 54-10, 54-11 УК УССР, нашел, что произведенными следственными действиями установлено, что он является участником контрреволюционной украинской националистической организации.

На основании ст. 126 УПК и руководствуясь ст. 127 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

Привлечь гр[ажданина] Надемского-Антонова Николая Захаровича в качестве обвиняемого, пред'явив ему обвинение по ст.ст. 54-10, 54-11 УК УССР, о чем копией настоящего постановления сообщить областному прокурору.

Пом[ощник] оперуполномоченного 4 отдела УГБ

(підпис) /Савчук/

Нач[альник] III Отд[еления] 4 отдела УНКВД

лейтенант госбез[опасности] /Майский/

Согласен. Начальник 4 отдела УНКВД

лейтенант госбезопасности /Калюжный/

Утверждаю. Начальник УНКВД

капитан госбезопасности /Спектор/

Постановление мне объявлено (підпис) [Надемский]

23 декабря 1937 г.

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 6-6 зв. Рукопис на бланку.

Оригінал

Протокол допиту звинувачуваного М. З. Надемського

23 грудня 1937 р., м. Одеса

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого НАДЕМСКОГО-АНТОНОВА

Николая Захарьевича

23 декабря 1937 года.

Вопрос: Вы подтверждаете свои показания от 22-го декабря 1937 года о том, что Вы являетесь активным участником контрреволюционной националистической группы?

Ответ: Да, показания данные мною на допросе 22-го декабря 1937 года полностью подтверждаю. В контрреволюционную украинскую националистическую группу, как я показал ранее, был вовлечен в 1931 году КРАСЕНКО, бывшим артистом Одесской кинофабрики, в настоящее время он работает режиссером Киевского колхозного театра, который в беседе со мной заявил о том, что для организации самостоятельного украинского государства необходимо проведение активной борьбы с существующим руководством ВКПб и Советским правительством.

Вопрос: Расскажите подробно о своей контрреволюционной деятельности?

Ответ: До дня моего ареста, т.е. до 17-го декабря 1937 года как я уже указывал, что я являюсь активным участником контрреволюционной украинской националистической группы на Одесской кинофабрике, был против проводимых мероприятий партией и советской властью.

В 1935-1937 гг. я часто у себя на квартире слушал по радио контрреволюционные передачи, направленные против мероприятий партией и советского правительства. Эти передачи передавались из г. Праги. В одной из радиопередач, передаваемой из Чехословакии г. Праги передавался контрреволюционный доклад, где говорилось, что в Советском Союзе существует разруха, голод и нищета. Об этом я сказал помрежу ВИКУЛ Евгению²⁹, который работает в Одесской кинофабрике и заявил ему, что, да, действительно в Советском союзе существует нищета и голод. Причем ВИКУЛ мне сказал, что он также такую передачу слушал из Праги.

Я был против репрессирования кулачества, не согласен был с политикой партии по этому вопросу. Был против коллективизации сельского хозяйства.

Разъезжая по селам с труппой, я вел дневник. В этом дневнике я написал стихотворение, направленное на дискредитацию колхозного строительства и всех мероприятий партии и советского правительства.

Протокол лично мною прочитан, с моих слов записан верно, в чем и расписываюсь.

(*підпис*) [НАДЕМСКИЙ]

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 19-24. Рукопис. Оригінал

Протокол допиту звинувачуваного Надемського М. З.

23 грудня 1937 р., м. Одеса

(*продовження*)

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого НАДЕМСКОГО-АНТОНОВА

Николая Захарьевича

23 декабря 1937 года.

Вопрос: Расскажите подробнее о Красенко.

Ответ: Красенко Василий, работающий в настоящее время режиссером Киевского колхозного театра, ранее он работал артистом Одесской кинофабрики, до революции имел свою украинскую труппу.

Красенко разъезжал по городам с указанной труппой и снимал в аренду театр. Как я уже указывал в предыдущих протоколах, Красенко меня, Надемского, втянул в контрреволюционную националистическую организацию, которая ставила перед собой цель отторжения Украины от Советского Союза и восстановления Украинского государства фашистского направления.

Вопрос: Кто, кроме указанных Вами лиц в предыдущем протоколе допроса, состоял в Вашей контрреволюционной группе?

Ответ: Кроме указанных лиц в предыдущих показаниях в нашей контрреволюционной украинской националистической группе не состоял.

Протокол мною лично прочитан с моих слов записан верно, в чем расписываюсь.

(*підпис*) [Надемский]

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 25-26. Рукопис. Оригінал

ПОСТАНОВА

про направлення справи звинувачуваного М. З. Надемського на розгляд «трійки» при УНКВС

23 грудня 1937 р., м. Одеса

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Гор. Одесса 1937 г. декабря 23-го дня, я, сержант государственной безопасности Казакевич, рассмотрев следственное дело по обвинению НАДЕМСКОГО Н. З. в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст.54-10 и 54-11 УК УССР,

НАШЕЛ:

НАДЕМСКИЙ Николай Захарьевич, 1892 г. рождения, уроженец г. Киева, украинец, гражданин СССР, работавший артистом кинофабрики в Одессе, беспартийный, служащий,

НАДЕМСКИЙ являлся активным участником контрреволюционной украинской националистической организации, в которую был завербован в 1931 г [ражданином] КРАСЕНКО Василием, режиссером Киевского колхозного театра.

Был связан с участниками организации ШКУРАТОМ, ТВЕРДОХЛЕБОМ, ШАГАЙДОЙ и ЭЛЬВОРТИ-МИЛЯЕВЫМ. По поручению организации сам завербовал ЭЛЬВОРТИ-МИЛЯЕВА, артиста Одесской кинофабрики, выбывшего неизвестно куда.

НАДЕМСКИЙ проводил активную контрреволюционную националистическую агитацию, поддерживал антисоветские связи и выступал как активный противник коллективизации.

По ориентировке Киевского областного управления НКВД, НАДЕМСКИЙ проходит по подозрительным связям в крупной шпионской организации.

Виновным себя признал.

ПОСТАНОВИЛ:

Следственное дело по обвинению НАДЕМСКОГО Н. З. направить на рассмотрение Тройки при УНКВД. ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ IV ОТДЕЛА

СЕРЖАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

(підпис) /КАЗАКЕВИЧ/

СОГЛАСЕН: НАЧАЛЬНИК 3 ОТД[ЕЛЕНИЯ] IV ОТДЕЛА

ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

(підпис) /МАЙСКИЙ/

УТВЕРЖДАЮ: ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] IV ОТДЕЛА УГБ УНКВД

ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

(підпис) /КАЛЮЖНЫЙ/

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 27. Машинопис. Оригінал

Витяг з протоколу № 107 засідання «тройки» при УНКВС по Одеській області

23 грудня 1937 р., м. Одеса

Выписка из протокола №107

заседания тройки при УНКВД по Одесской Области

23 декабря 1937 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
<p>Дело IV ОТДЕЛА УГБ НКВД №7529 по обв[инению] НАДЕМСКОГО Николая Захарьевича, 1892 г.р., уроженца г.Киева, украинца, гражд[анина] СССР, работавшего артистом студии Одесской кинофабрики, б[ес]п[артийного], служащего.</p> <p>В 1931 г. был завербован в укр[аинскую] к[онтр]р[еволюционную] националистическую организацию активным участником — режиссером Киевского колхозного театра — КРАСЕНКО Василием и был связан с националистами ШКУРАТОМ, ТВЕРДОХЛЕБОМ, ШАГАЙДОЙ. По заданию организации проводил вербовку новых членов организации. Проводил к[онтр]р[еволюционную] укр[аинскую] националистическую агитацию.</p> <p>Содержится в тюрьме г. Одессы.</p>	<p>НАДЕМСКОГО Николая Захарьевича — РАССТРЕЛЯТЬ.</p>

Верно: Секретарь тройки (підпис)

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 28. Машинопис на бланку. Оригінал

Витяг з акту про розстріл М. З. Надемського

27 грудня 1937 р., м. Одеса

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление тройки УНКВД по Одесской обл. от 23 декабря 1937 года (протокол № 107) о расстреле НАДЕМСКОГО Николая Захарьевича приведено в исполнение 27 декабря 1937 года.

СЕКРЕТАРЬ СПЕЦТРОЙКИ при УНКВД (підпис)

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 50. Машинопис на бланку. Оригінал

**Лист заступника начальника відділу нагляду за слідством
в органах держбезпеки Прокуратури УРСР Г. Малого до заступника прокурора
Одеської обласної прокуратури І. Л. Ланчуковського про термінову перевірку
справи звинувачуваного М. З. Надемського**

14 лютого 1962 р., м. Одеса

Секретно №01-546-62/612

Екз. №7

Особый контроль

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРОКУРОРА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

старшему советнику юстиции тов. ЛАНЧУКОВСКОМУ И. Д.

Направляется для срочного производства проверки архивно-уголовное дело по обвинению Надемского Николая Захаровича.

По делу необходимо проверить, привлекались ли к уголовной ответственности лица, которые проходят по материалам как участники антисоветской организации, если привлекались, приобщить обзорные справки по их делам.

По возможности передпросить ранее допрашивавшихся лиц, конкретизировать их показания.

Допросить лиц, знавших Надемского до ареста.

При необходимости проведите и другие действия по проверке.

О результатах прошу сообщить Прокуратуре УССР. Если вы не найдете оснований для принесения протеста, дело с Вашим постановлением направьте в Прокуратуру УССР. Проверка производится по запросу Украинской Советской Энциклопедии.

Приложение: дело № 014354 в 1 т. от н/вх. №536д.

Зам[еститель] нач[альника] отдела по надзору за следствием в органах госбезопасности старший советник юстиции (*нідпис*) /Г. МАЛЫЙ/

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 30. Машинопис на бланку.

Оригінал

**Лист помічника прокурора Одеської області І. Д. Ланчуковського
до заступника начальника УКДБ при РМ УРСР по Одеській області М. Т. Юферева
про додаткову перевірку справи звинувачуваного М. З. Надемського**

16 лютого 1962 р., м. Одеса

Секретно экз[емпляр]№1

ОСОБЫЙ КОНТРОЛЬ

ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАЧАЛЬНИКА УГБ
ПРИ СМ УССР ПО ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Полковнику тов.Юфереву М. Т.

При этом направляю архивно-следственное дело №014354 по обвинению НАДЕМСКОГО Николая Захаровича для дополнительной проверки согласно прилагаемым указаниям зам[естителя] нач[альника] отдела прокуратуры УССР ст[аршего] советника юстиции тов. МАЛОГО. Проверку прошу произвести до 1 марта 1962 года.

По окончании проверки дело с Вашим заключением прошу возвратить в облпрокуратуру.

ПРИЛОЖЕНИЕ: арх[ивное] сл[едственное] дело в 1 томе, указание с н[омера]/вх[одящего]. №0319 с, о 16/2-1962г. На 1 листе.

ПОМ. ПРОКУРОРА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

ст[арший] советник юстиции (*нідпис*) /И. ЛАНЧУКОВСКИЙ/

У лівому верхньому куті документа резолюція: «Тов. Рубак. Пр[ошу] провести доп[олнительную] перевірку. (Підпис). 19.02.62 г.».

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 29-29 зв. Машинопис на бланку. Оригінал

Відповідь Державного архіву Одеської облради відділу УКДБ
Одеської області про фігурантів справи М. З. Надемського

19 березня 1962 р., м. Одеса

Секретно

Екз. №1

НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА УКГБ при СМ УССР по ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Тов. СОСЛЮК

Здесь

На Ваш №16/599 от 19.2.1962 г.

Одесский облгосархив сообщает, что у архива сведений о НАДЕМСКОМ-АНТОНОВЕ Николае Захаровиче и других запрашиваемых лицах, а также данных о их принадлежности в 30-х годах к контр-революционной украинской националистической организации не имеется.

К сведению сообщаем, что по учетам архива проходит ТВЕРДОХЛЕБ Иван (отчество полностью не указано), артист украинского театра, который в период румыно-немецкой оккупации г. Одессы был художественным руководителем «Современного» театра.

ОСНОВАНИЕ: ф[онд] «Дирекция культуры примарии Одесского муниципалитета», д[ело] 14, л[ист] 5.

Газета «Молва» № 274 от 3 ноября 1943 г.

ДИРЕКТОР ОДЕССКОГО ОБЛГОСАРХИВА

(підпис) /И. ХИОНИ/

НАЧАЛЬНИК О[ТДЕЛА] С[БЕРЕГАНИЯ] Ф[ОНДОВ]

(підпис) /Л. БОРОДУЛИНА/

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 32-32 зв. Машинопис.

Оригінал

Протокол допиту І. Й. Твердохліба
в Управлінні Комітету державної безпеки при РМ УРСР

26 березня 1962 р., м. Одеса

Протокол допроса

Ст[арший] следователь с[ледственного] отдела Управления КГБ при СМ УССР по Одесской области л[ейтена]нт Рыбак в соответствии со ст.ст.167, 170 УПК УССР допросил в качестве свидетеля

10. Фамилия, имя, отчество

Твердохлиба Ивана Иосифовича

11. Год рождения

1899

12. Место рождения

с. Довжок Харьковской обл.

13. Гражд[анство] и национальность гр[ажданство] СССР, украинца.

14. Партийность

беспартийного

15. Образование

среднее

16. Привлекался ли к уголовной ответственности

-

17. Место работы и должность Украинский драм[атический] театр им. Октябрьской революции,

нар[одный] арт[ист] УССР. Местожительство

ул.Петра Великого, 8, кв.2

18. Предъявил документ, удостоверяющий личность VII-ЕМ № 619469 — паспорт

Об ответственности за отказ от дачи показаний по ст.179 и за дачу заведомо ложных показаний по ст.178 УК УССР предупрежден (підпис) [Твердохлеб].

По существу заданных вопросов показал следующее: в г[ороде] Одессе я проживаю с 1929 г. Один год работал в украинском драмтеатре, а с 1930 и по 1936 год — на Одесской кинофабрике. Вместе со мной тогда работали Красенко Василий Кузьмич, сейчас проживает в г.Одессе, Шкурат Степан Иосифович — проживает в г. Ровно, Эльворти-Миляев Иван, где он сейчас не знаю, виделся с ним задолго до войны, Шагайда Степан Иосифович. Но когда я из кинофабрики перешел в театр, а Шагайда уехал в Киев, слышал, что там якобы арестовали. Шкурат в свое время сыграл роль денщика у белого офицера в картине «Чапаев», за что получил звание засл[уженного] арт[иста] Республики.

Работал вместе со мной и Надемский Николай Захарович.

Помню, что в 1937 году, я уже работал в театре, меня вызвали однажды в УНКВД и сказали, что им известно о моей принадлежности к кулацкой группе, существовавшей на кинофабрике. Как участников этой группы назвали мне вышеупомянутых лиц. После этого на протяжении определенного отрезка времени меня систематически вызывали в УНКВД и продерживали там днями, освобождая за полчаса до начала спектакля, требуя, чтобы я сказал о принадлежности этих лиц к кулацкой группе. Я, естественно, ничего не говорил, да и не мог сказать, потому что если меня причисляли к кулацкой группе, сына батрака, мне понятно было, чего от меня домогались. Затем меня оставили в покое. Но вскоре вызвали и начали допрашивать о Надемском. Я же слышал, что он должен был ехать в Ленинград сниматься в роли Кирова, но был арестован. На вопрос, слышал ли я антисоветские высказывания со стороны Надемского, я заявил, что возможно он что-либо и говорил в отношении коллективизации (так был поставлен вопрос — именно о коллективизации), но я от него ничего подобного не слышал. Помню, что мы с ним были на съемках в Полтавской области, и якобы в этот период он агитировал против коллективизации.

На этом допрос был окончен, меня освободили, больше не вызывали, а о Надемском я ничего с тех пор не слышал.

Охарактеризовать его могу только с положительной стороны и как человека, и как актера. Хороший отзывчивый товарищ, талантливый актер. Больше, пожалуй, ничего не скажешь.

Ознакомившись с протоколом допроса от 23 декабря 1937 года, я категорически отрицаю изложенное в нем о Надемском якобы с моих слов. Этого я никогда не говорил и не мог сказать. Теперь я помню, как все получилось. Будучи издерганным систематическими вызовами в УНКВД по так называемому моему делу, я старался скорее отделаться и уйти оттуда и подписал протокол допроса, не читая его. Но я ведь верил, что там записано так, как я сказал.

Больше ничего показать не могу.

Протокол мною прочитан, записан правильно.

(*підпис*) [Твердохлеб]

Допросил ст[арший] след[ователь] следотдела УКГБ Одесской обл.

л[ейтенант]т (*підпис*) (Рыбак)

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 45-46. Рукопис на типографському бланку. Оригінал

**Висновок старшого слідчого слідвідділу УКДБ при РМ УРСР
по Одеській області за результатами додаткового розслідування справи
М. З. Надемського**

31 березня 1962 р., м. Одеса

«УТВЕРЖДАЮ»

НАЧАЛЬНИК УКГБ при СМ УССР по
Одесской области — ГЕНЕРАЛ-МАЙОР
Зам[еститель] (*підпис*) /А.КУВАРЗИН/
31 марта 1962 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

31 марта 1962 г.

гор. Одесса

Ст. следователь следотдела УКГБ при С[овете]М[инистров] УССР по Одесской области лейтенант РЫБАК, рассмотрев материалы предварительного и дополнительного расследования по арх[ивному] след[ственному] делу № 014354 в отношении — НАДЕМСКОГО-АНТОНОВА Николая Захаровича, 1982 года рождения, урож[енца] г. Киева, жителя гор[ода] Одессы, б[ес]п[артийного], гр[аждани]на СССР, украинца, до ареста артиста Одесской кинофабрики, —

НАШЕЛ:

НАДЕМСКИЙ 17 декабря 1937 года был арестован Одесским облуправлением НКВД и обвинялся в том, что являлся активным участником к[онтр]р[еволюционной] украинской националистической организации, в которую был завербован в 1931 г. КРАСЕНКО Василием.

Был связан с участниками организации ШКУРАТОМ, ТВЕРДОХЛЕБОМ, ШАГАЙДОЙ и ЭЛЬВОРТИ-МИЛЯЕВЫМ (л[ист] д[ела] 27).

Постановлением тройки УНКВД по Одесской области от 23 декабря 1937 г. г[ражданином]. НАДЕМСКИЙ подвергнут расстрелу (л[ист] д[ела] 28).

Анализ материалов, собранных в процессе как предварительного, так и дополнительного расследования, показывает, что НАДЕМСКИЙ арестован и подвергнут расстрелу в 1937 г. был неосновательно.

Виновность НАДЕМСКОГО основана на его собственных признательных показаниях, достоверность которых сомнительна, тем более в свете материалов, добытых в ходе дополнительного расследования.

Допрошенный во время предварительного следствия свид[етель] ГАЛЬПЕРИН об антисоветской деятельности НАДЕМСКОГО ничего не показал, а свидетель ТВЕРДОХЛИБ показал об этом в общих чертах (л[ист] д[ела] 2-5).

Расследование по делу, включая день ареста и день вынесения постановления о расстреле, длилось всего лишь 5 дней, НАДЕМСКИЙ допрашивался только два раза.

Дополнительным расследованием установлено, что названные НАДЕМСКИМ лица как участники к[онтр]р[еволюционной] организации, кроме его одного, к ответственности не привлекались (л[ист] д[ела] 35-40).

Передопрошенный свид[етель] ТВЕРДОХЛИБ показал, что протокол его допроса сфальсифицирован следователем, таких показаний о НАДЕМСКОМ он не давал, а протокол подписал не читая, в силу условий, созданных ему в УНКВД как до допроса, так и во время его.

«В 1937 г. меня вызвали однажды в УНКВД и сказали, что им известно о моей принадлежности к кулацкой группе, существовавшей на кинофабрике. Как участников этой группы назвали мне вышеупомянутых лиц (т.е. КРАСЕНКО, ШКУРАТА, ЭЛЬВОРТИ-МИЛЯЕВА, ШАГАЙДУ). После этого на протяжении определенного отрезка времени меня систематически вызывали в УНКВД и продерживали там днями, освобождая за полчаса до начала спектакля, требуя, чтобы я сказал о принадлежности этих лиц к кулацкой группе. Я, естественно, ничего не говорил, да и не мог сказать потому, что если меня причисляли к кулацкой группе, сына батрака, мне понятно было, чего от меня добивались».

В отношении показаний в протоколе допроса от 1937 г. свидетель пояснил: «Будучи издерганным систематическими вызовами в УНКВД по так называемому моему делу, я старался скорее отделаться и уйти оттуда и подписал протокол допроса, не читая его».

Кроме того, в расследовании по делу принимал участие бывш[ий] работник УНКВД КАЛЮЖНЫЙ, приговоренный в 1940 г. к расстрелу за фальсификацию уголовных дел и производство массовых необоснованных арестов (л[ист] д[ела] 43).

На основании изложенного, руководствуясь ст.6 п.1 УПК УССР,

ПОЛАГАЛ БЫ:

Арх[ивное] след[ственное] дело № 014354 в отношении НАДЕМСКОГО-АНТОНОВА Николая Захаровича вместе с материалами дополнительного расследования и настоящим заключением направить прокурору Одесской области для решения вопроса о принесении протеста на предмет отмены постановления тройки УНКВД от 23 декабря 1937 г. и прекращения дела за отсутствием события преступления.

СТ[АРШИЙ] СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДОТДЕЛА УКГБ при СМ УССР по Одесской области лейтенант (нідпис) /РЫБАК/

СОГЛАСЕН: НАЧАЛЬНИК СЛЕДОТДЕЛА УКГБ при СМ УССР по Одесской области майор (нідпис) /СОСЛЮК/

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 47-49. Машинопис. Оригінал

Постанова про припинення справи М. З. Надемського

12 травня 1962 р., м. Одеса

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

президиума³⁰ Одесского областного суда от 12 мая 1962 г.

в составе: председателя президиума Самородова И. Г., членов президиума Писаревой Т. С., Бучковой Л. П., Мурашова С. И. и Войцеховского Н. П., с участием прокурора Шкирко А. В., докладчик Войцеховский Н. П., рассмотрев протест прокурора Одесской области,

УСТАНОВИЛ:

По постановлению тройки при УНКВД по Одесской области от 23 декабря 1937 г. Надемский-Антонов Николай Захарович, 1892 г. рождения, уроженец г. Киева, житель г. Одессы, беспартийный, украинец, до ареста работавший артистом Одесской кинофабрики, подвергнутый расстрелу за участие в украинской контрреволюционной националистической организации, в которую был завербован в 1931 г. и связь с участниками этой организации Шкуратом, Твердохлебом, Шагайдой и Эльворти-Миляевым.

В протесте прокурор Одесской области просит постановление тройки отменить и дело прекратить за отсутствием события преступления. Заслушав докладчика, прокурора, поддерживающего протест, ознакомившись с материалами дела, президиум областного суда находит протест прокурора подлежащим удовлетворению.

По делу не собрано каких-либо доказательств, которые подтверждали бы участие Надемского-Антонова в контрреволюционной организации. Показания допрошенных свидетелей Гальперина и Твердохлеба неконкретны и не могут служить доказательством вины Надемского. Свидетель Твердохлеб при дополнительной проверке в марте 1962 г. пояснил, что показаний о принадлежности Надемского к контрреволюционной организации он давать не мог, т.к. ничего подобного о Надемском ему не известно, охарактеризовал Надемского с положительной стороны и заявил, что протоколы допроса в 1937 г. Он вынужден был подписать, не читая его, т.к. к нему применялись недозволенные методы расследования.

Руководивший расследованием дела Надемского в 1937 г. работник УНКВД Калужный за фальсификацию уголовных дел был осужден в 1940 г.

Соглашаясь с протестом прокурора области, руководствуясь Указом Президиума Верховного Совета СССР от 28 июля 1956 г., президиум Одесского областного суда

ПОСТАНОВИЛ:

Протест прокурора Одесской области удовлетворить, постановление тройки при УНКВД по Одесской области отменить и дело в отношении Надемского-Антонова Николая Захаровича производством прекратить за отсутствием события преступления.

Председатель президиума Одесского областного суда

(підпис) /И. Самородов/

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 54-55 зв. Рукопис на типографському бланку. Оригінал

**Запит головної редакції «Української радянської енциклопедії»
до Одеського обласного суду про дату смерті М. З. Надемського**

18 серпня 1962 р., м. Київ

Тасмню

ГОЛОВІ ОДЕСЬКОГО ОБЛАСНОГО СУДУ

Згідно повідомлення Прокуратури УРСР, Президія Одеського обласного суду 12 травня 1962 р. відкрила справу на НАДЕМСЬКОГО Миколу Захаровича і реабілітувала його.

В зв'язку з тим, що в 9-му тому «Української Радянської Енциклопедії», який знаходиться вже на виробництві, вміщується стаття про НАДЕМСЬКОГО М. З., просимо повідомити дату його смерті.

Відповідальний секретар Головної редакції УРЕ

(підпис) В. ТЕРЛЕЦЬКИЙ

Під текстом листа від руки написано: «Сообщить, что по имеющимся в деле данным Надемский Н. З. умер 23.12.1937г.». (Підпис).

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 58-58 зв. Машинопис на бланку. Оригінал

Відповідь Одеського обласного суду Головній редакції УРЕ
про дату смерті М. З. Надемського 25 серпня 1962 р., м. Одеса

Секретно
Экз. 2

ОТВЕТСТВЕННОМУ СЕКРЕТАРЮ
ГЛАВНОЙ РЕДАКЦИИ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ
г. Киев

Тов. ТЕРЛЕЦКОМУ

На Ваш № 32с от 18-го августа 1962 года.

Сообщаю, что по имеющимся в деле данным НАДЕМСКИЙ Николай Захарович 1892 года рождения умер 27-го декабря 1937 года.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ОДЕССКОГО ОБЛАСТНОГО СУДА

И. САМОРОДОВ

Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 57-57 зв. Машинопис на бланку. Копія

Від автора: Знайомство зі справою М. Надемського дає можливість достеменно встановити дату і місце його народження і смерті: відповідно 10 липня 1892 р., м. Київ і 27 грудня 1937 р., м. Одеса. Всі матеріали вказують на фальшування слідства й на необґрунтованість висунутих проти українського митця звинувачень, а відтак — і застосованої до нього вищої міри покарання. Після арешту актора з титрів багатьох фільмів було знято його ім'я. У випадку із картиною І. Кавалерідзе «Прометей» було вирізано і знищено цілий епізод, в якому Надемський зіграв Тараса Шевченка. Вітчизняним мистецтвознавцям іще належить чимало попрацювати, щоб відновити правду про життя і творчість знищених радянською репресивною машиною вітчизняних кіномитців генералії Миколи Надемського. Ім'я актора вписане в праці провідних світових істориків кіно, найавторитетніші іноземні кіноархіви зберігають у своїх колекціях найкращі фільми за участю актора. Разом із тим про його 120-річчя 2012 року з усіх вітчизняних ЗМІ згадало лише українське радіо «Культура».

¹ Скрипниченко Л. Шлях одного актора: [про Миколу Надемського] / Л. Скрипниченко // Кіно. — 1929. — № 12 (59), черв. — С. 6–7.

² Савіна Марія Гаврилівна (1854 — 1915) — російська актриса українського походження, родом з Кам'янець-Подільського. Від 1874 р. виступала на сцені Александринського театру в Санкт-Петербурзі. Грала у виставах за п'єсами М. Гоголя, закоханого в неї І. Тургенева, Л. Толстого. До кола її спілкування належав і Ф. Достоєвський. Актриса трактувала сучасну героїню як особу прагматичну й егоїстичну. Її цікавив передусім характер, тип, а не емоції й пристрасті. Роками вона конкурувала за першість на Алексан-

дринській сцені з Пелагеєю Антипівною Стрепетовою. Одружена була з меценатом А. Є. Молчановим, головою Російського товариства пароплавів і торгівлі, засновником Російського театального товариства, яке Савіна очолювала два десятиліття. Перші кроки свого акторського шляху М. Надемський здійснив за сприяння М. Савіної в Санкт-Петербурзі. Після її смерті актор працював у трупі Александринського театру, брав участь в його гастрольних країнами Скандинавії.

³ Шухмін Микола — російський театральний діяч, антрепренер Александринського театру. В 1909 р. в Ательє О. Дранкова екранізував виставу трупи Петербурзького народного дому «Князь Срібний» за однойменним романом О. Толстого. Фільм не зберігся. Ймовірно, саме Шухмін зацікавив М. Надемського перспективою роботи в кіно. У 1915 р. організував скандинавські гастролі трупи Александринського театру, в яких брав участь і Надемський.

⁴ Крізь кінооб'єктив часу. Спогади ветеранів українського кіно. — Київ : Мистецтво, 1970. — С. 74.

⁵ Альбом українського кіно. Album du cinémas Ukrainien. — Київ : ВУФКУ, 1928. — 52 с.

⁶ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

⁷ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kino-teatr.ru/kino/acter/m/sov/17444/bio/>

⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kinopoisk.ru/name/221279/>

⁹ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://2011.russiancinema.ru/index.php?e_dept_id=1&e_person_id=8185

¹⁰ Держархів Одеської обл. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359.

¹¹ Терлецький Валентин Михайлович (1916–1979) — правознавець і історик, доктор історичних наук. з 1958 року — відповідальний секретар Головної редакції Української радянської енциклопедії. В 1967–1968 і 1972–1978 роках завідував відділом проблем радянського будівництва Інституту держави і права АН УРСР.

¹² Лопатинський Фавст Львович (1899 — 1937) — актор і режисер театру та кіно, представник родини театральних діячів. У 1915–1923 працював у театрах, з 1925 — на Одеській і Київській кінофабриках. Постановив фільми «Синій пакет», «Василина», «Суддя Рейтанеску», «Кармалюк». Репресований. Реабілітований посмертно.

¹³ Шагайда (Шагадин) Степан Васильович (1896–1938) — актор театру і кіно. Зіграв у кількох виставах «Березоля». Знявся у фільмах «Вася-реформатор», «Перекоп», «Перлина Семіраміди», «Кармалюк», «Іван», «Аероград», «Багата наречена». Репресований. Реабілітований посмертно. Згадувався у справі М. Надемського як учасник контрреволюційної націоналістичної організації.

¹⁴ Реабілітовані історією. Одеська область : Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. — Одеса : АТ «ПЛАСКЕ», 2010. — С.101.

¹⁵ Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 44.

¹⁶ Красенко Василь Кузьмич (1881 — ?) — актор і режисер. Працював у театральних трупах на півдні України. У кіно з 1928 р. Знявся у 27-ми фільмах, серед яких: «Земля», «Перекоп», «У заметах», «Коліївщина», «Діти шахтарів», «Біля мису бур», «Наш чесний хліб» та ін. Згадувався у справі М. Надемського як учасник контрреволюційної націоналістичної організації.

¹⁷ Шкурат Степан Йосипович (1896 — 1973) — актор театру і кіно, н.а. України. Знімався у фільмах І. Кавалерідзе «Злива», «Прометей», «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», у картинах О. Довженка «Земля», «Іван», «Аероград», «Щорс» та ін. Згадувався у справі М. Надемського як учасник контрреволюційної націоналістичної організації.

¹⁸ Твердохліб Іван Йосипович (1899–1986) — актор театру і кіно, н.а. України. З 1929 р. працював в Одеському українському музично-драматичному театрі. Знявся у фільмах «Зірвані дні», «Перекоп», «Кармалюк», «Коліївщина», «Дорогою ціною», «Під Золотим орлом» та ін. Допитувався у справі М. Надемського.

¹⁹ Гальперин Генріх Юрійович (1901–?) — монтер Одеської кінофабрики. Давав свідчення у справі М. Надемського.

²⁰ Держархів Одеської області. — Ф. Р-8065. — Оп. 2. — Спр. 4359. — Арк. 53.

²¹ Викреслено.

²² Внесено машинописом на бланк.

²³ Те саме.

²⁴ Те саме.

²⁵ Те саме.

²⁶ Те саме.

²⁷ Так у тексті. Треба було б: «Согласно полученным указаниям задержан гр[ажданин] Надемский Николай Захарович, причём при обыске изъято для представления в НКВД УССР следующие предметы:».

²⁸ Ельворті (Ельварті)-Міляєв Іван — актор Одеської кінофабрики. Згадувався у справі М. Надемського як учасник контрреволюційної націоналістичної організації. Враховуючи велику кількість помилок, допущених слідчими у написанні імен і дат, йдеться, ймовірно, про актора А. Мальського (Ельворті) (1901–?), який зіграв ролі у фільмах Одеської кінофабрики «Шведський сірник», «Гамбург», «Тарас Шевченко» та ін.

²⁹ Вікул Євген — помічник режисера Одеської кінофабрики. 1895 року закінчив Кам'янець-Подільську губернську гімназію. Знімався у фільмах «Суддя Рейтанеску» і «Злива». Згадувався у справі М. Надемського

³⁰ Так у тексті. Доцільніше було б подати у називному відмінкові, тобто «президиум».